

พม่า มอญ ไทย บาลี:
ความหลากหลายของกลุ่มวรรณคดีราชาธิราชในประเทศไทย

เจียรไน วิฑิตกุล¹

ชานปวิษฐ์ ทัดแก้ว²

Received: January 8, 2020

Revised: November 10, 2020

Accepted: December 24, 2020

บทคัดย่อ

เรื่องราชาธิราชเป็นวรรณคดีอิงประวัติศาสตร์ซึ่งเกี่ยวข้องกับ 3 ชนชาติ คือ มอญ พม่า และไทย ในเขตประเทศพม่าพบต้นฉบับหลายสำนวนประพันธ์ด้วยภาษาพม่าหรือภาษามอญ ส่วนในประเทศไทยปรากฏหลักฐานวรรณคดีเรื่องราชาธิราชหลายสำนวนเช่นกัน มีต้นฉบับทั้งที่เป็นภาษาไทยหรือภาษามอญเก็บรักษาตามสถานที่ต่าง ๆ เป็นจำนวนไม่น้อย และล่าสุดได้มีการพบต้นฉบับของเรื่องราชาธิราชสำนวนภาษาบาลีซึ่งเชื่อกันว่าหายสาบสูญไปแล้วอีกด้วย กระนั้น ความรับรู้เกี่ยวกับวรรณคดีสำคัญเรื่องนี้แม้ในวงวิชาการไทยก็ยังคงเป็นไปอย่างจำกัดยิ่ง แทบไม่มีการกล่าวถึงเรื่องราชาธิราชสำนวนอื่นนอกเหนือจากสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งเป็นสำนวนหลวงและสำนวนหมอบรัดเลซึ่งเป็นสำนวนที่ใช้ตีพิมพ์ อีกทั้งยังไม่มีการศึกษาวิจัยใหม่ ๆ อันจะนำไปสู่การทบทวนความรู้เดิมเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องนี้มาเป็นระยะเวลายาวนาน บทความนี้จึงมุ่งสำรวจและนำเสนอเรื่องราชาธิราชฉบับต่าง ๆ ในประเทศไทย รวมถึงวิเคราะห์ข้อสันนิษฐานดั้งเดิมด้วยข้อมูลใหม่ โดยหวังจะสร้างความตระหนักถึงความหลากหลายทางต้นฉบับและสำนวนของวรรณคดีเรื่องนี้ และเพื่อเป็นการอภิปรายภาพรวมล่าสุดของเรื่องราชาธิราชในประเทศไทยด้วย

คำสำคัญ: ราชาธิราช, มหายุทธการวงศ์, เอกสารตัวเขียน, มอญ, วรรณคดี

¹ หน่วยงานผู้แต่ง: สาขาวิชาภาษาเอเชียใต้ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อีเมล: jiaranai.v@gmail.com

² หน่วยงานผู้แต่ง: สาขาวิชาภาษาเอเชียใต้ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อีเมล: ctudkeao@gmail.com

Burmese, Mon, Thai, and Pali: The Diversity of Rachathirat Literatures in Thailand

Jiaranai Vithidkul³

Chanwit Tudkeao⁴

Received: *January 8, 2020*

Revised: *November 10, 2020*

Accepted: *December 24, 2020*

Abstract

The story of the Mon King ‘Rachathirat’ or ‘Rājādhirāj’ has been familiar to the Mon, Burmese and Thai people for centuries. There are numerous manuscripts in various versions found in Myanmar, written in Burmese or Mon. Thailand, as the neighboring state and a popular destination of the migratory Mon, also holds the collections of Rājādhirāj manuscripts in many different versions, composed either in Thai, Mon, or Pali, the latter being the language of the most recently discovered Rājādhirāj manuscripts. Despite a wide variety of versions of the story, only two have been extensively mentioned by Thai researchers: the Royal Version by Chao Phraya Phra Khlang (Hon) and the Bradley’s Printed Version. Due to the lack of new studies and properly analysed information, this article focuses on surveying divergent versions of Rājādhirāj story in Thailand and re-examining the available data, aiming to raise awareness of the variety of this literature, and to compile an updated overview of Thailand’s Rājādhirāj as well.

Keywords: Rachathirat, Rajadhiraj, Mahayuddhakaravamsa, Manuscript, Mon

³ Affiliation: South Asian Language Section, Department of Eastern Languages, Faculty of Arts, Chulalongkorn University
E-mail: jiaranai.v@gmail.com

⁴ Affiliation: South Asian Language Section, Department of Eastern Languages, Faculty of Arts, Chulalongkorn University
E-mail: ctudkeao@gmail.com

1. บทนำ

ราชาธิราช คือพระนามของกษัตริย์มอญพระองค์หนึ่ง ครองราชย์ราว ค.ศ. 1385-1423⁵ ในรัชสมัยของพระองค์ อาณาจักรมอญรวมเป็นปึกแผ่นมั่นคง สามารถทำสงครามขับเคี่ยวกับอาณาจักรพม่ายาวนานเกือบตลอดรัชกาล นับว่าทรงเป็นกษัตริย์มอญที่เป็นที่รู้จักมากที่สุดพระองค์หนึ่ง พระนามของพระองค์ได้กลายเป็นชื่อวรรณคดีกลุ่มหนึ่งที่พบกระจายอยู่ในเขตประเทศพม่าและประเทศไทย คือกลุ่มวรรณคดีเรื่องราชาธิราช อันมีลักษณะเฉพาะตนต่างจากพงศาวดารอื่น ๆ กล่าวคือ กลุ่มวรรณคดีเรื่องราชาธิราชจะมีเนื้อหาอิงประวัติศาสตร์ชนชาติมอญ เริ่มตั้งแต่เรื่องของมะกะโทก่อนเป็นพระเจ้าฟ้ารั่ว⁶ (หรือตำนานเล่าอดีตชาติของมะกะโท) และสิ้นสุดที่รัชกาลพระเจ้าราชาธิราชหรือรัชกาลพระเจ้าธรรมเจดีย์⁷ รูปแบบการเล่าเป็นแบบพงศาวดาร เน้นรายละเอียดเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าฟ้ารั่ว พระเจ้าราชาธิราช และพระเจ้าธรรมเจดีย์เท่านั้น ส่วนกษัตริย์พระองค์อื่นจะกล่าวถึงแต่พอสังเขป วรรณคดีในกลุ่มนี้โดยมากประพันธ์เป็นร้อยแก้ว และมักใช้ชื่อเรื่องว่า “ราชาธิราช” ตัวอย่างตัวบทในกลุ่มวรรณคดีเรื่องราชาธิราชที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายในสังคมไทย ได้แก่ เรื่องราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และสำนวนหมอบรัดเล⁸ นอกจากนี้ ยังมีเรื่อง “มหายุทธการวงศ์” ราชาธิราชภาษาบาลีเพียงสำนวนเดียวในปัจจุบัน ซึ่งเชื่อกันว่าหายสาบสูญไปเป็นเวลานานและเพิ่งพบต้นฉบับอีกครั้งเมื่อไม่นานมานี้

เรื่องราชาธิราชเป็นวรรณคดีสำคัญคู่กับ 3 ชนชาติ ทั้งพม่า มอญ และไทย มายาวนาน เฉพาะในประเทศไทยก็มีเรื่องราชาธิราชหลายสำนวน พบต้นฉบับตัวเขียนรวมกันไม่ต่ำกว่า 100 เล่ม ทว่ากลับแทบไม่มีผู้ใดศึกษาหรือกล่าวถึงเรื่องราชาธิราชสำนวนอื่นใดเลยนอกจากสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และสำนวนหมอบรัดเล บทความนี้จึงมุ่งสำรวจและนำเสนอความหลากหลายของเรื่องราชาธิราชในประเทศไทย รวมถึงวิเคราะห์ข้อสันนิษฐานดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับราชาธิราชสำนวนต่าง ๆ ด้วยข้อมูลใหม่ โดยศึกษาจากต้นฉบับตัวเขียน เพื่อทบทวนองค์ความรู้อันถูกละเลยมานานของวรรณคดีสำคัญเรื่องนี้ และเนื่องในโอกาสที่ตัวบทมหายุทธการวงศ์ฉบับนี้เป็นเรื่องราชาธิราชสำนวนล่าสุดที่พบได้กลับมาสู่วงวิชาการอีกครั้ง บทความนี้จะช่วยปูพื้นฐานที่มั่นคงสู่การศึกษาเรื่องมหายุทธการวงศ์ต่อไปด้วย

⁵ นักประวัติศาสตร์หลายท่านกล่าวว่า พระเจ้าราชาธิราชครองราชย์ใน ค.ศ. 1385-1423 (Phayre 1883, 68, 74; Harvey 2000, 113; Maung Htin Aung 2014, 331; Aung-Thwin and Aung-Thwin 2013, 111) ขณะที่เรื่องราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และสำนวนหมอบรัดเลระบุว่า พระองค์ครองราชย์นาน 39 ปี ระหว่าง จ.ศ. 749-790 (ค.ศ. 1387-1428) นับรวมได้ประมาณ 41 ปี (Rachathirat [n.d.-c], [n.d.-d]; Nangsue reung phrachao Rachathirat 1880, 194, 476)

⁶ พระเจ้าฟ้ารั่ว (ဝါရူ (Waru) ในภาษามอญ หรือ ဝါရူး (Wareru) ในภาษาพม่า) ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์มอญ ครองราชย์ใน ค.ศ. 1281-1294 พระองค์ทรงมีกำเนิดเป็นสามัญชนนามเดิมว่ามะกะโท (မာဂဒူ; (Magadu)) (Aung-Thwin 2005, 96)

⁷ พระเจ้าธรรมเจดีย์ หรือพระเจ้าศรีศากยวงศ์ธรรมเจดีย์ (ဓမ္မဇေတိ (Dhammazedi)) กษัตริย์มอญผู้ทรงครองราชย์ราว ค.ศ. 1472-1492 ในราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และสำนวนหมอบรัดเล นับพระองค์เป็นกษัตริย์ลำดับที่ 17 ในราชวงศ์พระเจ้าฟ้ารั่ว รัชสมัยของพระองค์นับเป็นยุครุ่งเรืองที่สุดของอาณาจักรมอญ

⁸ วงวิชาการปัจจุบันยังนิยมเรียกทั้งสองสำนวนนี้ปนกันไปด้วยชื่อเดียวว่า “ราชาธิราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน)” ทั้งที่ตัวบทวรรณคดีผ่านการชำระจนแตกต่างกันไม่น้อย สมควรนับว่าเป็นสองสำนวนแยกจากกัน การเรียกด้วยชื่อเดียวกันยังทำให้เกิดความสับสนได้งายว่าหมายถึงตัวบทใด ในบทความนี้ ผู้วิจัยต้องการแยกตัวบทราชาธิราชทั้งสองสำนวนออกจากกันให้ชัดเจน จึงจะเรียกชื่อสำนวนแยกกัน เป็น “ราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)” และ “ราชาธิราชสำนวนหมอบรัดเล” (ดูรายละเอียดในหัวข้อ 4.3 ของบทความนี้)

2. ราชาธิราชภาษาพม่า

ปัจจุบันยังไม่มีรายงานการพบต้นฉบับตัวเขียนเรื่องราชาธิราชเป็นภาษาพม่าในเขตประเทศไทย ทว่าเนื่องจากนักวิชาการชาวไทยมักเชื่อว่าเรื่องราชาธิราชภาษาไทยสำนวนต่าง ๆ มีต้นแบบมาจากราชาธิราชภาษาพม่าสำนวนหนึ่ง คือ เรื่อง Razadarit Ayedawbon การเสนอข้อมูลของราชาธิราชภาษาพม่า โดยเฉพาะเรื่อง Razadarit Ayedawbon เพื่อวิเคราะห์ข้อสันนิษฐานดังกล่าวจึงจำเป็นอย่างยิ่ง

Razadarit Ayedawbon⁹ (ရာဇာဝိတုဇာယေသဝုဉ်) เป็นวรรณคดีที่พบหลักฐานเก่าแก่ที่สุดในกลุ่มวรรณคดีราชาธิราช¹⁰ เขียนด้วยภาษาพม่าเป็นร้อยแก้ว ถือกันทั่วไปว่าขุนนางเชื้อสายมอญในราชสำนักพระเจ้าบุเรงนอง¹¹ นามว่า Binnya Dala (ဘဏ္ဍာဒလာ) ได้รวบรวมเอกสารภาษามอญมาแปลและเรียบเรียงขึ้นเป็นวรรณคดีเรื่องนี้ ทางพม่าก็สนับสนุนแนวคิดนี้โดยยกย่อง Binnya Dala ในฐานะนักบวชกวีผู้ประพันธ์ Razadarit Ayedawbon ด้วย อย่างไรก็ตาม วิรัช นิยมธรรมตั้งข้อสังเกตว่า ยังไม่มีหลักฐานชี้ชัดได้ว่าวรรณคดีเรื่องนี้เป็นผลงานแต่งหรือแปลของกวีคนใด และการเชิดชูเกียรติดังกล่าวมีนัยทางการเมืองแฝงอยู่อย่างเห็นได้ชัด¹²

เนื้อหาของ Razadarit Ayedawbon เริ่มต้นด้วยตำนานพระเกศธาตุเมืองตะเกิงอย่างรวบรัด ต่อด้วยตำนานอดีตชาติของมะกะโท กำเนิดมะกะโท และเนื้อเรื่องตามพงศาวดารไปจนกระทั่งสิ้นรัชกาลพระเจ้าราชาธิราช วรรณคดีเรื่องนี้แพร่หลายอย่างยิ่งในประเทศพม่า พบต้นฉบับตัวเขียนอย่างน้อย 5 สำนวน (Nai Pan Hla 1973, 9-10 as cited in Aung-Thwin 2005, 134-135) และภายหลังได้มีการตีพิมพ์ รวมเล่ม ดัดแปลงเป็นสื่ออื่น ๆ เช่น แบบเรียน บทละคร นิยาย (Wirat 2009, 3) รวมถึงแปลเป็นภาษาอื่น ๆ เช่น ภาษามอญ โดย นาย ปัน ฮละ (Nai Pan Hla 1958) ภาษาอังกฤษ โดย แชน ลวิน (Binnya Dala 2007) และภาษาไทย โดยวิรัช นิยมธรรม (Wirat 2009) กล่าวได้ว่า Razadarit Ayedawbon คือราชาธิราชภาษาพม่าสำนวนหลักที่เป็นต้นเค้าให้สำนวนแปลและงานสร้างสรรค์อื่น ๆ ในยุคปัจจุบัน

ความแพร่หลายและความโดดเด่นของ Razadarit Ayedawbon อาจเป็นสาเหตุที่ทำให้นักวิชาการในไทยเชื่อกันไปว่า Razadarit Ayedawbon เป็นต้นแบบแก่เรื่องราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และ/หรือสำนวนอื่น ๆ ของไทย อย่างไรก็ตาม มีข้อพิงสังเกตว่า ยังไม่เคยมีผู้ใดแสดงหลักฐานทางวิชาการประกอบสมมติฐานในประเด็นนี้เลย บุษบา ตระกูลสัจจาวัตร (Bussba 1986) เป็นคนแรกที่กำลังกล่าวถึง Razadarit Ayedawbon ขึ้นในวงวิชาการ โดยระบุชัดเจนว่า พระอาจารย์ Acwo' (အေဝူဝံ, အေဝူဝံ)¹³ ภิกษุชาวมอญผู้มีชีวิตในราวปลายสมัยอยุธยา ได้แปลเรื่อง Razadarit Ayedawbon จากภาษาพม่าออกเป็นภาษามอญ และต่อมาราชสำนักไทยก็ได้อาศัยต้นฉบับภาษามอญของพระอาจารย์ Acwo' ร่วมกับเอกสารภาษามอญอื่น ๆ มาเรียบเรียงเป็นเรื่องราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) (Bussba 1986, 17-23) ข้อความของบุษบามีผู้ยึดถืออ้างอิงต่อมามากมาย¹⁴ แม้ว่าบุษบาจะไม่ได้เปรียบเทียบตัวบทหรือแสดงแหล่งอ้างอิง

⁹ คำว่า Razadarit (ရာဇာဝိတုဇာ) และ Ayedawpon (အေယေသဝုဉ်) มีผู้สะกดเป็นอักษรโรมันต่างกันหลายแบบ เช่น Rajadirit (Phayre 1883, 68), Razadarit (Harvey 2000, 170), Yazadarit (Aung-Thwin 2005), Rajadhirat (South 2005, 71) และ Ayaydowbon (Maung Htin Aung 2014, 353), Ayedawpon (Harvey 2000, 170)

¹⁰ ต้นฉบับตัวเขียนที่เก่าแก่ที่สุดสร้างราว ค.ศ. 1757 (Nai Pan Hla 1973, 9-10 as cited in Aung-Thwin 2005, 135)

¹¹ ครองราชย์ ค.ศ. 1551-1581

¹² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิรัช นิยมธรรม (Wirat 2009, 1-12)

¹³ อ่านว่า “อะพะชะ” ชื่อนี้มีผู้สะกดเป็นอักษรโรมันทั้ง “Acwo’” และ “Aswo’” (Bussba 1989; Halliday 1913, 6)

¹⁴ เช่น กรรณิการั สาดรปุรง (Kannikar 1998, 57-58), ธนพร ศิริพันธ์ (Tanaporn 2016, 29-30), พีระ พนาร์ตัน (Peera 2016, 101), และ มาโนช ดินลานสกุล และคณะ (Manoch, Winai, and Theerayut 2019, 48)

ต้นฉบับราชาธิราชภาษามอญดังกล่าว และจนปัจจุบันก็ยังไม่มีการศึกษาว่าต้นฉบับเรื่องราชาธิราชภาษามอญที่เป็นงานแปลของพระอาจารย์ Acwo' ตามที่บุษบา (Bussba 1986) กล่าวอ้างนั้นมีหลักฐานอยู่อย่างน้อยเพียงใด หรือธนพร ศิริพันธ์ ซึ่งกำหนดข้อตกลงในการวิจัยโดย “ถือว่า ราชาธิราชยุทธนา (Razadarit Ayedawbon) คือวรรณกรรมต้นแบบของราชาธิราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง(หน)” (Tanaporn 2016, 2) อีกทั้งระบุว่าราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) “แปลและเรียบเรียง” จาก Razadarit Ayedawbon (Tanaporn 2016, 32) โดยไม่ได้แสดงหลักฐานใด ๆ มาประกอบให้เห็นจริง นอกจากนี้ ยังอ้างว่า Razadarit Ayedawbon เป็นต้นแบบแก่เรื่องราชาธิราชสำนวนกรมพระราชวังบวรฯ และเรื่องมหายุทธการวงศ์ด้วย (Tanaporn 2016, 34) ทั้งที่ปัจจุบันเรื่องราชาธิราชสำนวนกรมพระราชวังบวรฯ ยังไม่มีการค้นพบต้นฉบับ¹⁵ ส่วนเรื่องมหายุทธการวงศ์ก็ยังไม่พบต้นฉบับในช่วงเวลาที่ธนพรเผยแพร่วิทยานิพนธ์ ดังนั้นสำหรับประเด็นความสัมพันธ์ระหว่าง Razadarit Ayedawbon กับเรื่องราชาธิราชในประเทศไทย ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ควรมีการศึกษาอย่างกว้างขวางและถี่ถ้วน ครอบคลุมตัวบท Razadarit Ayedawbon ต่างสำนวนและตัวบทอื่น ๆ ในกลุ่มวรรณคดีเรื่องราชาธิราชทั้งภาษาพม่าและภาษามอญเสียก่อน จึงจะสามารถสรุปได้ว่า Razadarit Ayedawbon เป็นต้นแบบแก่เรื่องราชาธิราชสำนวนต่าง ๆ ในประเทศไทยตามที่เคยเชื่อกันมาหรือไม่ หรือมีการคลี่คลายตัวบทมาอย่างไร

3. ราชาธิราชภาษามอญ

แม้เนื้อหาของเรื่องราชาธิราชจะมุ่งแสดงความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์มอญ ทว่าเรื่องราชาธิราชที่ประพันธ์เป็นภาษามอญกลับไม่แพร่หลายเท่าสำนวนภาษาพม่า กล่าวคือ ในเขตประเทศพม่านั้นพบต้นฉบับตัวเขียนเรื่องราชาธิราชภาษามอญเพียง 4 สำนวน (Wirat 2009, 4) และไม่พบว่ามีกรณีพิมพ์ แปล หรือประยุกต์เป็นผลงานอื่น ๆ มากเท่า Razadarit Ayedawbon หนึ่ง ในปัจจุบันยังไม่พบต้นฉบับตัวเขียนภาษามอญที่มีชื่อและเนื้อหาตรงกับ Razadarit Ayedawbon รวมถึงไม่พบต้นฉบับภาษามอญที่เก่าแก่เทียบเท่าต้นฉบับตัวเขียนของ Razadarit Ayedawbon อีกด้วย (Aung-Thwin 2005, 134) ข้อสันนิษฐานที่ว่า Binnya Dala แปลเอกสารภาษามอญให้เป็นเรื่อง Razadarit Ayedawbon จึงยังไม่มีหลักฐานยืนยันแน่ชัด

จากการสำรวจเรื่องราชาธิราชภาษามอญในประเทศไทย พบว่ามีต้นฉบับตัวเขียนที่หอสมุดแห่งชาติ และที่วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี ต้นฉบับที่หอสมุดแห่งชาติประกอบด้วย ต้นฉบับตัวเขียนหมวดใบลานอักษรมอญ รหัสหอสมุดแห่งชาติ 572/ค/1 และต้นฉบับตัวเขียนสมุดไทย หมวดพงศาวดารมอญ รหัสหอสมุดแห่งชาติ 50-52 (รหัสหอสมุดแห่งชาติแบบเก่า 49น) ต้นฉบับใบลานรหัสฯ 572/ค/1 เป็นใบลาน 1 ผูก จารด้วยอักษรมอญ ภาษามอญ โดยขึ้นต้นด้วยบทสวดภาษาบาลีสรรเสริญพระพุทธองค์ จึงระบุได้ว่าเป็นผูกแรกของเรื่อง แต่เนื่องจากพบเพียงผูกเดียว ทำให้ไม่อาจทราบความยาวตลอดทั้งเรื่อง ส่วนต้นฉบับสมุดไทยรหัสฯ 50-52 เป็นสมุดไทยดำ เส้นดินสอ รวม 3 เล่ม เฉพาะที่ปกในของเล่มรหัสฯ 51 มีข้อความว่า “လိဝ် ဂုဏ်ဝိဂုဏ်” (แปลว่า หนังสือราชาธิราช) บุษบา ตระกูลสัจจาวัตรสันนิษฐานว่าสมุดไทยทั้งสามเล่มนี้เป็นฉบับเดียวกัน และแต่เดิมคงจะมีเนื้อหายาวมากกว่า 3 เล่ม ทว่าต้นฉบับเหลือมาเพียงเท่านี้ (Bussba 1986, 125-126) ส่วนที่วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรีมีต้นฉบับใบลานเรื่องราชาธิราชภาษามอญอยู่ 4 ผูก ได้แก่ ต้นฉบับใบลานรหัสหอสมุดแห่งชาติ 806/1:1ก ในมัดที่ 433 มี 2 ผูก และต้นฉบับใบลานรหัสหอสมุดแห่งชาติ 891/1, 5 ในมัดที่ 450 อีก 2 ผูก

¹⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน หัวข้อ 4.1 ของบทความนี้

นอกจากต้นฉบับตัวเขียนแล้ว เรื่องราชาธิราชภาษามอญในประเทศไทยยังมีอีกสำนวนหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่ง คือ สำนวนที่มักเรียกกันว่า “พงศาวดารมอญฉบับปาลัด (Pak Lat Chronicles)”¹⁶ เป็นหนังสือ 2 เล่มตีพิมพ์ในเมืองปาลัด (ปัจจุบันอยู่ในเขตจังหวัดสมุทรปราการ) เมื่อ ค.ศ. 1910 และ 1912 ตามลำดับ เนื้อหาประกอบด้วยพงศาวดารมอญหลายช่วงเวลา รวมทั้งรัชสมัยพระเจ้าฟ้ารั่วถึงพระเจ้าธรรมเจดีย์ (Aung-Thwin 2005, 148-149) อันเป็นช่วงเวลาในเรื่องราชาธิราชด้วย เรื่องราชาธิราชฉบับนี้นักวิชาการพม่า-มอญศึกษานियมอ้างอิงกันมาก เช่น ฮาร์วีย์ (Harvey 2000), Nai Pan Hla และ Nai Maung Toe (McCormick 2011, 131-132) อย่างไรก็ตาม องค์ บรรจุน (Ong 2009) ได้สันนิษฐานว่าเนื้อเรื่องของราชาธิราชสำนวนนี้ได้รับอิทธิพลจากฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และแม็คคอมมิก (McCormick 2011) ตั้งข้อสังเกตว่าภาษามอญในเรื่องราชาธิราชสำนวนนี้มีอิทธิพลของภาษาไทยสูง แต่ยังไม่สามารถสรุปได้ว่าเป็นเพราะแปลตัวบทไปจากเรื่องราชาธิราชภาษาไทยหรือเพราะประพันธ์โดยผู้รู้ภาษาไทย อนึ่ง บุชบา ตระกูลสัจจาวัตร (Bussba 1986, 126) ให้ข้อมูลว่าพงศาวดารมอญฉบับนี้มีต้นฉบับอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ เป็นเอกสารกระดาษฝรั่ง รหัสหอสมุดแห่งชาติ 45-46 ทว่าเมื่อผู้วิจัยได้สำรวจที่หอสมุดแห่งชาติก็กลับพบว่าปัจจุบันเอกสารได้พลัดจากทะเบียนไป ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงต้นฉบับได้

4.1 ราชอิรราชสำนวนกรมพระราชวังบวรฯ

¹⁶ นักวิชาการแต่ละท่านย่อถึงหนังสือชุดเดียวกันนี้ด้วยชื่อต่าง ๆ กัน เช่นฮาร์วีย์ (Harvey 2000, 383) เรียกว่า “Paklat Talaing Chronicle”, บุษบา ตระกูลสัจจาวัตร (Bussba 1986, 126-127) เรียกเล่มแรกว่า “สุธมมาตริราชวงศ์เป็นปฐม สิทราชาธิราชเป็นทุติย วุฒอนิฉาตอวณฺโณวณฺโณ วิบถาตานิฉาตอวณฺโณ” และเรียกเล่มสองว่า “นิทานรามายิตกิดา จัฏฐาตานิฉาตอวณฺโณ อญจอนิฉาตอวณฺโณ”, อองชิน (Aung-Thwin 2005, 148, 363, 417) เรียกเล่มแรกว่า “Sudhammawati-rājāvamsa; Siharājādhirājā-vamṣa” หรือ “Pathama Sudhammavati Gavampati, Rajadhiraj” และเรียกเล่มสองว่า “Nidāna Rāmādhīpati-kathā” หรือ “Rājāvamsa Dhammaceti Mahāpiṭakadhara”, และแม็คคอกมิก (McCormick 2010, 232) เรียกรวมทั้งสองเล่มว่า “Rājāvamsa Kathā”

พระองค์จะต้องเป็นราชาธิราชสำนวนกรมพระราชวังบวรฯ นอกจากนี้ สมุดไทยรหัสฯ 29 เป็นเรื่องราวราชาธิราชเล่ม 1 ส่วนสมุดไทยรหัสฯ 34 เป็นเล่ม 17 ขาดเล่มที่ 2-16 ที่จะใช้ยืนยันได้ว่าเนื้อหาของสมุดไทยรหัสฯ 29 กับ 34 ต่อเนื่องเป็นฉบับเดียวกัน อีกทั้งสมุดไทยทั้งสองยังมีลายมือและลักษณะการเขียนไม่สม่ำเสมอ สมุดไทยรหัสฯ 29 เป็นลายมือหวัด มีร่องรอยลบแก้ไขหลายแห่งคล้ายเป็นฉบับร่าง ส่วนสมุดไทยรหัสฯ 34 ลายมืองดงาม อ่านง่าย ควรเป็นฉบับคัดลอกโดยอาลักษณ์ จึงเป็นไปได้ว่าสมุดไทยดังกล่าวจะเป็นเอกสารคนละฉบับและอาจไม่ได้เป็นราชาธิราชสำนวนกรมพระราชวังบวรฯ ตามที่บุษบาอ้าง

เนื่องจากปัจจุบันยังไม่พบต้นฉบับของเรื่องราวราชาธิราชสำนวนกรมพระราชวังบวรฯ ที่สามารถยืนยันได้ชัดเจน ทำให้ไม่ทราบรายละเอียดต่าง ๆ ของเรื่องราวราชาธิราชสำนวนนี้ มีเพียงข้อความจากบานแพนกของราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กล่าวถึงไว้ว่า

คุุหมัคคุ พระพุทธศักราช ๒๓๒๘ ปีมะเสงนพศก สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จออกณะพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานในท่ากลางเสนาพฤกษามาทราบกระวีนตรัมชะทั้งปวงเฝ้าทูลอองทูลีพระบาท จึงมีพระราชโองการมานพระบัลลูล โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตรัสว่า เรื่องราวราชาธิราช ซึ่งฝ่าทรงมั่งหม่อง¹⁷ แปรรามัญภาษาเปนสยามภาษาถวายสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรแปลงเปลี่ยนกับที่ได้ทรงฟังสังเกชไว้แต่ก่อน จึงทรงพระราชดำริเรื่องทรงแปลงข้อความราชาธิราชภาษารามัญออกเปนสยาม

พระญาพรคลัง¹⁸

ภาษาใหม่ ข้าพระพุทธเจ้า พระญาอินอักราช ข้าทูลอองทูลีพระบาทรับพระปริหารเรียบเรียงตามเรื่อง...

พรพิรมรัคมี

พรศรีภูริย¹⁹

(Rachathirat [n.d.-a])

แสดงให้เห็นว่า ราชาธิราชสำนวนกรมพระราชวังบวรฯ เกิดขึ้นตั้งแต่อีก่อน พ.ศ. 2328 เป็นงานแปลจากภาษามอญ ถวายสมเด็จพระเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ผู้ทรงดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลสมัยรัชกาลที่ 1 ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีพระราชดำริว่า ราชาธิราชสำนวนนี้ “แปลงเปลี่ยน” กับที่พระองค์ทรงรู้จัก จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพระคลัง (บรรดาศักดิ์ในขณะนั้น) และคณะเรียบเรียงเรื่องราวราชาธิราชขึ้นใหม่อีกสำนวนหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันรู้จักกันในชื่อ “ราชาธิราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน)” หรือ “ราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)” และกลายเป็นสำนวนที่คัดลอกกันแพร่หลาย ภายหลังแม้ในกรมพระอาลักษณ์สังกัดพระราชวังบวรสถานมงคลเองก็ยังคัดลอกเรื่องราวราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ดังปรากฏหลักฐานคือต้นฉบับสมุดไทยในหอสมุดแห่งชาติ หมวดพงศาวดารมอญ รหัสหอสมุดแห่งชาติ 64-83²⁰ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า เรื่องราวราชาธิราชสำนวนกรมพระราชวังบวรฯ คงจะลดความสำคัญลง และถูกแทนที่ด้วยสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) โดยสมบูรณ์ในที่สุด

¹⁷ ชื่อ “ฝ่าทรงมั่งหม่อง” นี้คงจะหมายถึงพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง กษัตริย์พม่าผู้ทำสงครามกับพระเจ้าราชาธิราชและมีบทบาทเกือบตลอดเรื่อง มีใช้ผู้แปลเรื่องราวราชาธิราชจากภาษามอญเป็นภาษาสยาม

¹⁸ คำว่า “พระญา” และ “พร” เขียนด้วยอักษรวิเศษ

¹⁹ หมายถึง “พระศรีภูริปรีชา” เจ้ากรมพระอาลักษณ์สังกัดพระบรมมหาราชวัง

²⁰ ต้นฉบับสมุดไทยดังกล่าวมีบานแพนกอาลักษณ์ ระบุรายชื่อผู้จำลอง (คัดลอก) และผู้ตรวจทาน เป็นราชทินนามของข้าราชการกรมพระอาลักษณ์สังกัดพระราชวังบวรสถานมงคลทั้งสิ้น

4.2 ราชาราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

ราชาราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นับเป็น “สำนวนหลวง” มีบานแพนงแสดงช่วงเวลา มูลเหตุ และ ผู้รับผิดชอบในการประพันธ์โดยชัดเจน ว่าพระยาพระคลัง พระยาอินทร์ราช พระพิรุณศรี และพระศรีภริยาปรีชาเป็นผู้เรียบเรียงเรื่องราวราชาราชขึ้นใหม่จากเอกสารภาษามอญใน พ.ศ. 2328 ตามพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เพื่อใช้แทนราชาราชสำนวนกรมพระราชวังบวรฯ ซึ่งทรงมีพระราชดำริว่าเนื้อหาไม่ตรงกับที่ทรงทราบมา เรื่องราชาราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ละฉบับมีจำนวนเล่มไม่เท่ากัน ขึ้นกับขนาดต้นฉบับ จำนวนบรรทัด ลายมือผู้คัดลอก ฯลฯ แต่เฉลี่ยแล้วมักมีความยาวกว่า 20 เล่มสมุดไทย ตัวบทเริ่มต้นด้วยพระควมบตี้อยู่ถึงพุทธท้านายเกี่ยวกับเมืองเมาะตะมะและอดีตชาติของมะกะโท จากนั้นเป็นเรื่องมะกะโทตั้งแต่ยังเป็นบุตรพ่อค้าจนขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าฟ้ารั่ว ต่อเนื่องไปตามราชวงศ์ และจบลงเมื่อพระเจ้าธรรมเจดีย์สิ้นพระชนม์ เนื้อหาเจาะจงให้ความสำคัญเฉพาะเรื่องราวของพระเจ้าฟ้ารั่ว พระเจ้าราชาราช และพระเจ้าธรรมเจดีย์ เช่นเดียวกับวรรณคดีกลุ่มราชาราชเรื่องอื่น ๆ

ราชาราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นสำนวนที่แพร่หลายอย่างยิ่ง ปรากฏต้นฉบับคัดลอกจำนวนมาก ทั้งโดย อาลักษณ์หลวงในพระบรมมหาราชวัง²¹ พระราชวังบวรสถานมงคล และอนุমানว่ามีอาลักษณ์เชลยศักดิ์ด้วย ปัจจุบันใน หอสมุดแห่งชาติมีต้นฉบับตัวเขียนเป็นสมุดไทย สมุดฝรั่ง และใบลาน รวมกันราว 100 เล่ม โดยต้นฉบับสมุดไทยมีทั้งที่ขึ้นทะเบียนเอกสารในหมวดพงศาวดารมอญและหมวดวรรณคดีร้อยแก้ว นอกจากนี้ ยังมีต้นฉบับตัวเขียนเก็บรักษาในสถานที่อื่น ๆ เช่น วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี²² (Nisa 2018), พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านตลาดน้ำวัดลำพญา²³ (Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre [n.d.]), The Nordsee Museum (Nissenhaus) เมือง Husum ประเทศเยอรมนี²⁴ (Panarut & Grabowsky 2015, 211-213), และหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส (Cabaton 1912, 202)

แม้ว่าเรื่องราวราชาราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะเป็นเรื่องราวราชาราชสำนวนสำคัญซึ่งคัดลอกกันอย่างแพร่หลายและเป็นต้นแบบให้สำนวนหมอบรัดเลย์อันเป็นสำนวนมาตรฐานในยุคต่อมา ทว่าเรื่องราวราชาราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็ยังไม่มีนักวิชาการศึกษาชำระอย่างเป็นระบบ มีเพียงผกาพรรณ เดชเทพพร (Phakawan 2003) ชำระเรื่องราวราชาราชสำนวนหมอบรัดเลย์โดยแสดงสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไว้ในเชิงอรรถ กระนั้น ผกาพรรณซึ่งกำหนดเกณฑ์การชำระว่าจะเปรียบเทียบสำนวนหมอบรัดเลย์กับต้นฉบับราชาราชอย่างน้อย 3 ฉบับ ได้แก่งต้นฉบับสมุดไทยหมวดพงศาวดารมอญ รหัสหอสมุดแห่งชาติ 1-21, 64-83, และสมุดไทยหมวดวรรณคดีร้อยแก้ว อักษร ร รหัสหอสมุดแห่งชาติ 4-7 ทว่ากลับเปรียบเทียบตามเกณฑ์ดังกล่าวเฉพาะช่วงต้นเรื่องเท่านั้น (ตั้งแต่บานแพนงจนถึงขอขมาเมือง) เนื้อหาช่วงหลังกลับแสดงการเปรียบเทียบจากต้นฉบับเพียงฉบับเดียว คือต้นฉบับรหัสฯ 1-21 ทำให้ไม่สามารถเห็นความต่างระหว่างฉบับได้ นอกจากนี้ ระหว่างการสำรวจต้นฉบับที่หอสมุดแห่งชาติ ผู้วิจัยยังพบต้นฉบับราชาราชที่มีเนื้อหาล้ำกับสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในต้นฉบับหลวงของกรมพระอาลักษณ์พระบรมมหาราชวัง (คือต้นฉบับรหัสฯ 1-21) แต่มีข้อความบางส่วนต่างกัน เช่น ตอนพระตะบะและสมิงเล็กพัวแฉ่งเมืองเมาะตะมะ ต้นฉบับหมวดพงศาวดารมอญรหัสฯ 3 ว่าพระยาอู่มีพระดำริ

²¹ ต้นฉบับสมุดไทยในหอสมุดแห่งชาติ หมวดพงศาวดารมอญ เลขที่ 1-21 มีบานแพนงอาลักษณ์ระบุรายชื่อผู้จำลองเป็นราชทินนามของข้าราชการกรมพระอาลักษณ์สังกัดพระบรมมหาราชวัง และมีข้อความว่า “จำลองทูลเกล้าทูลเกล้ากระหม่อมถวาย ขอเดชะ” จึงระบุได้ว่าเป็นต้นฉบับหลวงที่กรมพระอาลักษณ์สังกัดพระบรมมหาราชวังสร้างขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระมหากษัตริย์

²² รหัสเอกสารของฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตก โดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร RBR002-671

²³ รหัสเอกสารของฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตก โดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร NPT004-017

²⁴ รหัสเอกสาร SI26

จะข้ามขุนนางทั้งสอง (Rachathirat [n.d.-b]) ขณะที่ต้นฉบับหมวดพงศาวดารมอญรหัสฯ 86-87 ว่าพระยาอู่ตั้งพระทัยจะสงบศึก (Rachathirat [n.d.-e], [n.d.-f]) ดังนี้ หากมีการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างฉบับโดยละเอียด อาจนำไปสู่การพบเรื่องราชาธิราชสำนวนต่างหรือการแยกสาขา (recension) ของต้นฉบับเรื่องราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจการแพร่กระจายของต้นฉบับวรรณคดีเรื่องนี้ยิ่งขึ้นอีกมาก

4.3 ราชาธิราชสำนวนหมอบรัดเล

เมื่อวิพากษ์การพิมพ์เข้าสู่สยามประเทศ โรงพิมพ์หมอบรัดเลก็นำเรื่องราชาธิราชมาตีพิมพ์เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2423 โดยใช้ชื่อหนังสือว่า “เรื่องพระเจ้าราชาธิราช” อย่างไรก็ตาม ตัวบทราชาธิราชของหมอบรัดเลต่างกับสำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พอสมควร มีทั้งตัดทอน เพิ่มเติม และดัดแปลงแก้ไขทั้งเนื้อหาและสำนวนภาษา ทำให้สำนวนตีพิมพ์มีลักษณะผสมผสานระหว่างพงศาวดารกับบันเทิงคดี อย่างที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีพระวิจารณ์ว่า “ไพบระเพราะพริ้งยิ่งขึ้น จนบางแห่งแทบจะไม่รู้ความเดิม” (HRH Prince Damrong Rajanubhab 1962, 348 as cited in Bussba 1986, 69) การตีพิมพ์เรื่องราชาธิราชภาษาไทยทุกครั้งหลังจาก พ.ศ. 2423 จนถึงปัจจุบันก็อาศัยสำนวนของโรงพิมพ์หมอบรัดเลเป็นต้นแบบ ทำให้ตัวบทดั้งเดิมของเรื่องราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แทบไม่เป็นที่รู้จักอีกต่อไป

เนื้อหาที่แตกต่างกันระหว่างราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับสำนวนหมอบรัดเล เป็นสิ่งยืนยันว่าจะต้องมีการชำระตัวบทราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เกิดขึ้นก่อนการตีพิมพ์ แต่น่าสังเกตว่าในหนังสือ “เรื่องพระเจ้าราชาธิราช” ของหมอบรัดเลไม่ได้กล่าวถึงการชำระตัวบทราชาธิราช ทั้งไม่ระบุชื่อผู้ชำระ จุดประสงค์ หรือช่วงเวลาที่ใช้ชำระ ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่าโรงพิมพ์หมอบรัดเลไม่ได้ชำระเรื่องราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เองและไม่ได้จ้างวานให้ผู้ใดชำระตัวบทให้ เพียงแต่นำต้นฉบับที่มีผู้ชำระไว้แล้วมาตีพิมพ์เท่านั้น อนุมานได้จากข้อความของผู้จัดพิมพ์ซึ่งปรากฏท้ายเรื่องราชาธิราช ดังนี้

...ในเรื่องพระเจ้าราชาธิราชนี้ มียี่สิบสี่เล่มสมุดไทย ตีพิมพ์ได้ยี่สิบเล่ม รวมลงสมุดฝรั่งเล่มหนึ่ง ในยี่สิบเล่มนี้ ถ้าคิดเป็นสมุดไทยเล่มสามสิบใบ...ประมาณยี่สิบเก้าเล่ม เพราะอาลักษณ์ลอกจากฉบับหลวง ไม่จัดเล่มให้เสมอกัน มากบ้างน้อยบ้าง ข้าพเจ้ามีทุนจะให้ครูไทยแบ่งเล่มเสียใหม่ ได้ดีเลยมาแล้ว ซึ่งยังเหลือสี่เล่มนั้น ยังหาไม่ได้ และจะคอยถ้ากว่าจะได้อีก ก็เห็นไม่ควรแก้การ ครั้นข้าพเจ้าจะตีรวมลงเล่มเดียวนี้ แล้วขายให้แก่ท่านทั้งปวง เปนราคาเล่มละหกบาทก็ได้กำไรน้อย...หนังสือสี่เล่มที่เหลือ นั้น ข้าพเจ้าจึงจะตีใหม่ ทำเป็นเล่มสองอย่างเล็ก ภาขายได้กำไรบ้างเล็กน้อย...

(Nangsue reung phrachao Rachathirat 1880, 563)

ข้อความข้างต้นนอกจากจะแสดงว่าโรงพิมพ์หมอบรัดเลไม่ได้ชำระตัวบทราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เองแล้วยังบ่งบอกด้วยว่า เรื่องราชาธิราชสำนวนชำระใหม่จากสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แท้จริงแล้วควรมีความยาวมากกว่าสำนวนหมอบรัดเลซึ่งคุ้นเคยกันในปัจจุบัน เนื่องจากข้อความข้างต้นระบุว่าเรื่องราชาธิราชมีต้นฉบับสมุดไทยมากถึง 24 เล่ม แต่หาต้นฉบับเพื่อนำมาตีพิมพ์ได้เพียง 20 เล่มเท่านั้น ส่วนอีก 4 เล่มหาไม่พบ โดยหากได้ต้นฉบับมา ก็ตั้งใจจะตีพิมพ์เพิ่มเติมให้ครบถ้วน ทว่าเรื่องราชาธิราชทุกฉบับที่ตีพิมพ์หลังจากฉบับพิมพ์ครั้งแรกของโรงพิมพ์หมอบรัดเลก็มีเนื้อหายาวเท่ากับฉบับพิมพ์ครั้งแรกนั่นเอง ไม่มีเนื้อหาใหม่อื่นใดเพิ่มเข้ามา จึงสันนิษฐานได้ว่าโรงพิมพ์หมอบรัดเลคงไม่ได้ตีพิมพ์ต้นฉบับ

สมุดไทย อีก 4 เล่มนั้นให้เป็นหนังสือเรื่องราวราชาธิราชเล่ม 2 ตามที่มุ่งหมาย กล่าวได้ว่า เรื่องราชาธิราชสำนวนชำระใหม่ไม่เคยปรากฏโดยสมบูรณ์ตลอดทั้งเรื่อง ทั้งที่เป็นต้นฉบับสมุดไทยและหนังสือตีพิมพ์ นับว่าเป็นตัวบทราชาธิราชที่ยังคงสาบสูญอีกสำนวนหนึ่ง

บุษบา ตระกูลสังจาวัต (Bussba 1986, 68-69) สันนิษฐานว่าการชำระตัวบทราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) คงจะเกิดขึ้นระหว่างสมัยรัชกาลที่ 4 - รัชกาลที่ 5 ก่อน พ.ศ. 2423 เนื่องจากในบานแพนกของสำนวนตีพิมพ์กล่าวถึง “ข้าทูลละอองพระบาทผู้น้อยผู้ใหญ่ฝ่ายทหารฝ่ายพลเรือน” อันแสดงถึงการรับแนวคิดการปฏิบัติทหารจากยุโรปมาแล้ว และสันนิษฐานว่าขุนนางชั้นผู้ใหญ่ท่านใดท่านหนึ่งคงเป็นผู้ชำระตัวบทดังกล่าว ส่วนนิยะดา เหล่าสุนทร (Niyada 2001) สันนิษฐานว่า พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ ทรงเป็นผู้ชำระ แล้วเสร็จก่อนปี พ.ศ. 2412 โดยอ้างอิงตามต้นฉบับสมุดไทยในหอสมุดแห่งชาติ หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 หมู่พระราชนิพนธ์ เลขที่ 12 (รหัสหอสมุดแห่งชาติแบบเก่า เลขที่ 12 ข้อ 5)²⁵ ดังนี้

ให้ทราบ ว่า พระเจ้าราชวรวงศ์²⁶ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ ได้เป็นผู้กำกับพวกอาลักษณ์ให้เขียนราชพงสาวดาร เรื่องราชาธิราช ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ทันทกำหนดดังพระราชประสงค์ มีความชอบโดยราชการในพระองค์ พระราชทานเครื่องอิสริยยศชื่อรัตนารณ...พระราชทานฉวัน ฯ ๓ คำปืมเสงเอกศก จุลศักราช ๑๒๓๑ เปนปีที่ ๑ ฤๅวันที่ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ฯ

(Phra ratcha nipon lem 12 [n.d.])

นิยะดา (Niyada 2001, 46) อนุมานว่า พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ ทรงชำระเรื่องราวราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และหมอบรัดเลได้นำฉบับที่ชำระแล้วไปตีพิมพ์ ข้อสันนิษฐานนี้เป็นที่เชื่อถือโดยทั่วไป อนึ่ง ใน จ.ศ. 1231 ปีเดียวกับที่พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ รับพระราชทานเครื่องอิสริยยศเป็นบำเหน็จที่ได้ “กำกับพวกอาลักษณ์ให้เขียนราชพงสาวดาร เรื่องราชาธิราช ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย” นั้น ปรากฏหลักฐานในบานแพนกของพงสาวดารมอญพม่าว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชโองการให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณจัดหาพงสาวดารของชาติต่าง ๆ ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย (Phra ratcha phongsawadan Mon Phama 1899, 1-2) เรื่องราชาธิราชจึงอาจเป็นหนึ่งในพงสาวดารที่ชำระขึ้นในโอกาสนั้น และเป็นผลงานที่ทำให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณได้รับพระราชทานบำเหน็จรางวัลดังกล่าว

อย่างไรก็ดี มีข้อน่าสังเกตบางประการเกี่ยวกับการจัดหาพงสาวดารขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ใน จ.ศ. 1231 กล่าวคือ บานแพนกของพงสาวดารมอญพม่า ปรากฏข้อความว่า พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ “ได้จัดอาลักษณ์จำลองเรื่องพระราชพงสาวดาร, ลำดับกระษัตริย์ในประเทศต่าง ๆ ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายหลายภาษา” (Phra ratcha phongsawadan Mon Phama 1899, 2) คำว่า “จำลอง” หมายถึงการคัดลอกตัวบทจากต้นฉบับเดิม โดยไม่ได้ชำระหรือประพันธ์ใหม่ (Bradley 1971, 140; Term Meetem, personal communication, August 16, 2019) ข้อสันนิษฐานที่ว่าพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณทรงชำระตัวบทราชาธิราชเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายจึงขัดแย้งกับข้อมูลนี้ นอกจากนี้ พงสาวดารมอญพม่าซึ่งได้ทูลเกล้าฯ ถวายในโอกาสนั้นก็ “ได้ตีพิมพ์โรงพิมพ์หลวงในพระบรมมหาราชวัง” (Phra

²⁵ แม้เอกสารนี้จะจัดอยู่ในหมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ตามทะเบียน แต่แท้จริงแล้วควรเป็นเอกสารที่เขียนขึ้นสมัยรัชกาลที่ 5 พิจารณาจากปี จ.ศ. 1231 (พ.ศ. 2412) ซึ่งปรากฏในเอกสาร เป็นเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว นอกจากนี้ ในเอกสารยังปรากฏข้อความ “เปนปีที่ ๑ ... ในรัชกาลปัจจุบันนี้” ยืนยันว่าเขียนขึ้นหลังจากผลัดแผ่นดิน

²⁶ ต้นฉบับสมุดไทยสะกดเช่นนี้ คาดว่าเป็นการสะกดผิดพลาด ควรเป็น “พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ”

ratcha phongsawadan Mon Phama 1899, 2) ขณะที่เรื่องราวราชาธิราชไม่ได้ตีพิมพ์ในคราวเดียวกัน กลับมาตีพิมพ์ครั้งแรกกับโรงพิมพ์หมอบรัดเลย์ซึ่งเป็นโรงพิมพ์เอกชนภายหลังจากนั้นถึง 11 ปี เป็นข้อน่าสังเกต และอาจเป็นข้อโต้แย้งได้ว่า เรื่องราชาธิราชอาจไม่ได้เป็นหนึ่งในพงศาวดารที่พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณทรงชำระหรือนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายในคราวนั้น จึงนับว่าประเด็นผู้ชำระเรื่องราวราชาธิราชจำเป็นต้องมีการศึกษาอย่างละเอียดถี่ถ้วนต่อไป

4.4 ราชาธิราชสำนวนพระสุเมธนี

ต้นฉบับราชาธิราชสำนวนนี้เก็บรักษาอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ หมวดพงศาวดารต่างประเทศ (กระดาษฝรั่ง) รหัสหอสมุดแห่งชาติ 001.5/36-38 เป็นลายมือเขียนบนกระดาษ เย็บรวมเป็น 3 เล่ม ปัจจุบันยังไม่พบต้นฉบับในที่อื่นอีก ในต้นฉบับไม่มีข้อความบอกชื่อผู้ประพันธ์ ช่วงเวลา หรือมูลเหตุการ์ณประพันธ์ ทว่าธนิธ อยุธยา (Dhanit 1956, iv-v) อ้างถึงเอกสารชุดนี้ไว้ว่า พระสุเมธนี (ลับ (บัวทอง) สงกัจโจ) อดีตเจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม เป็นผู้ชำระ เริ่มเรื่องที่กำเนิดมกะโทและจบเมื่อพระเจ้าแม่ท้าว²⁷ เสด็จสักการะพระเกศธาตุเมืองย่างกุ้ง ตอนต้นเรื่องปรากฏข้อความว่า “ตามฉบับพิมพ์เมืองนครเขื่อนขันธ์” (Phongsawadan Mon lem 1 [n.d.]) ซึ่งอาจหมายถึงตัวบทราชาธิราชสำนวนนี้ชำระหรือแปลจากพงศาวดารมอญฉบับปากลัด ผู้วิจัยสุ่มเปรียบเทียบเนื้อหาบางตอน สังเกตได้ว่า เนื้อเรื่องราวราชาธิราชสำนวนพระสุเมธนีใกล้เคียงกับสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่มีรายละเอียดแตกต่างกันบางส่วน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากยังไม่มีผู้ศึกษาราชชาติราชสำนวนพระสุเมธนีในประเด็นใด ๆ เลย ทำให้ยังไม่สามารถยืนยันความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องราวราชาธิราชสำนวนนี้กับสำนวนอื่น ๆ ได้แน่ชัด

4.5 บทละครราชาธิราช

บทละครเรื่องราวราชาธิราชมีปรากฏเป็นสมุดไทยหมวดวรรณคดี หมู่กลอนบทละคร รหัสหอสมุดแห่งชาติ 4-27 และตีพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2457 เนื้อหาครอบคลุมตั้งแต่พระยาน้อยเสด็จหนีราชภัยไปเมืองตะเกิงจนถึงสมิงพระรามคีนนครธนิธ อยุธยา (Dhanit 1956, v-vi) สันนิษฐานว่าผู้ประพันธ์คือหลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) แต่งไว้ใช้เล่นละครในคณะเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง โดยภายหลังธนิธ อยุธยา, หม่อมแก้ว สนิทวงศ์เสนี (ท่านผู้หญิงแก้ว สนิทวงศ์เสนี), และมนตรีตราโมทได้ร่วมกันปรับบทละครราชาธิราชดั้งเดิมให้กระชับขึ้น และกรมศิลปากรนำมาใช้แสดงอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

5. มหาอุทธการวงศ์ ราชาธิราชภาษาบาลี

มหาอุทธการวงศ์ (Mahāyuddhakāravamsa) คือวรรณคดีเรื่องราวราชาธิราชภาษาบาลี นิคมคาถาของเรื่องแสดงชื่อผู้แต่ง มูลเหตุการ์ณประพันธ์ และเวลาที่แต่งไว้ว่า

...aham vanaratanvahayo vasanto āramajetavanike varasāsane vā thātum imam
pakanam ichito karonto | paramanarindarājatanusāmanerikena susativāsukīti

²⁷ คือตะลันนางพระยาท้าว ในสำนวนนี้ออกชื่อว่า “พระเจ้าแม่ท้าว”

abhiyācīto kare ratanakusindaindikaayuddhaye rame pavarajanindakāritatare
mahāpure |...atthasatthasatādhikasahassavase culasakkarāje byagghasamvacchare
vasantautum hi dutiyāsāddamāse kālapakkhe pātipade titthiyam jīvavāre
bāvīsatinakkhatte vanaratananāmena dakkhiṇagaṇasamgharājena ayam gaṇṭho
kato...

(Mahayutthakan [n.d.])

คำแปล ข้าพเจ้า นาม (ว่า) วรรัตน์ ผู้อาศัยในวัดพระเชตุพน แต่งคัมภีร์นี้ ประรณนาให้ตั้งอยู่ในพระ
ศาสนา | ได้รับอาราธนาโดยสามเณรน้อย ราชบุตรแห่งพระจอมคนผู้สูงสุด ผู้มีความจำดี (นาม) ว่า
วาสูกิริ ข้าพเจ้าแต่ง (หนังสือนี้) ใน (กรุง) รัตนโกสินทร์ (เมือง) อินทรอญชยาอันรื่นรมย์ สร้างโดยพระ
จอมชนผู้ประเสริฐ เป็นเมืองใหญ่ | ... ในจุลศักราชหนึ่งพันหนึ่งร้อยหกสิบแปดปี ปีชาล ฤดูฝน เดือน
แปดหนหลัง ข้างแรมหนึ่งค่ำดิถี วันพฤหัสบดี นักษัตรที่ยี่สิบสอง²⁸ หนังสือนี้แต่งโดยพระสังฆราชาฝ่าย
ขวา นาม (ว่า) วรรัตน์

ต้นฉบับและตัวบทมหาพุทธการวงศ์คงจะไม่แพร่หลายนัก และคงสาบสูญไปตั้งแต่ก่อนหรือในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพต้องทรงพยายามอย่างยิ่งในการค้นคว้าว่าจะได้ต้นฉบับมาไว้สำหรับพระนคร ดังที่ทรง
พระนิพนธ์ว่า

มีค่าเล่ากันมาแต่ก่อน ว่าหนังสือพงษาวดารไทยนั้น เดิมสมเด็จพระวันรัตนองค์ ๑ แต่งไว้เป็นภาษาบาลี
... ด้วยเหตุนี้เมื่อในรัชกาลที่ ๕ ผู้ศึกษาโบราณคดีจึงได้ช่วยกันพยายามสืบหาหนังสือพงษาวดาร ซึ่งว่า
สมเด็จพระวันรัตนแต่งไว้นั้น ก็หาพบไม่ เปนแต่ได้ความจากสมเด็จพระสังฆราชวัดราชประดิษฐ ว่า
หนังสือพงษาวดารที่แต่งเป็นภาษาบาลีนั้นเรียกว่า มหาพุทธการวงศ์เรื่อง ๑ จุลพุทธการวงศ์เรื่อง ๑ แล
ทรงชี้แจงว่าในหนังสือนั้นมักชอบเอาศัพท์ภาษาไทยผูกเป็นบาลี เช่นชื่อเจมนันทิพลเสนาปลัดกรมตำรวจ
ผูกเป็นบาลีว่า จมิโน ทิพพลโน ฉะนั้นเป็นต้น ครั้งนั้นข้าพเจ้าก็เป็นผู้ช่วยสืบหาด้วยคน ๑ ได้กราบทูล
ถามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ ถึงหนังสือพงษาวดารที่แต่งเป็นภาษา
บาลี มีรับสั่งว่าได้เคยทอดพระเนตรเห็นที่สมเด็จพระปรมานุชิตฯ แลรับจะทรงช่วยสืบด้วย ได้มี
รับสั่งให้หมื่นตรีพระมงคลเทพ เทียง วัดพระเชตุพน ซึ่งได้เคยเป็นถาบันุกรมของสมเด็จพระปรมานุ
ชิตฯ มาดำรงสถาน พระมงคลเทพถวายพระพรว่า เมื่อสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ลีนพระชนม์แล้ว
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เจ้าพนักงานไปรับหนังสือต่าง ๆ ของสมเด็จพระ
ปรมานุชิตฯ บรรทุกช้างขนเข้าไปไว้ในพระบรมมหาราชวังทั้งสิ้น เข้าใจว่าหนังสือเหล่านั้นเห็นจะอยู่ใน
หอพระมณเฑียรธรรม ข้าพเจ้าได้สืบหาในหอพระมณเฑียรธรรม แลเมื่อรวมหนังสือหอพระมณเฑียร
ธรรมเข้าในหอพระสมุดสำหรับพระนคร ก็ได้ให้ค้นอีกครั้ง ๑ ก็หาพบหนังสือพงษาวดารที่แต่งเป็น
ภาษาบาลีไม่ จึงปลงใจว่าหนังสือเหล่านั้นคงสูญเสียแล้ว ก็มิได้สืบหาต่อมา.

(HRH Prince Damrong Rajanubhab 1920, i-ii)

²⁸ คือนักษัตรศรณะ

ตลอดเวลาที่สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงค้นคว้า พระองค์ทรงทราบเพียงชื่อ ภาษาของตัวบท และลักษณะที่ว่า “มักชอบเอาศัพท์ภาษาไทยผูกเป็นบาลี” เท่านั้น ไม่ทรงทราบว่ามหายุทธการวงศ์เป็นพงศาวดารของชนชาติใด หรือมีเนื้อหาครอบคลุมเรื่องอะไร ดังเคยทรงสันนิษฐานว่า

ถ้าจะลองคาดคะเนดูว่า หนังสือ ๒ เรื่องนั้นเป็นอย่างไร ก็เห็นหลักฐานทางที่จะคาดคะเนมีอยู่บ้าง ว่าตามชื่อที่เรียกชื่อหนังสือว่ามหายุทธการและจุลยุทธการนั้น ต้องเข้าใจว่าหนังสือ ๒ เรื่องนั้นว่าการสงครามที่มีมาในพระราชพงศาวดารอันเป็นพระเกียรติยศแก่พระเจ้าแผ่นดิน ถ้าไม่เป็นพระเกียรติยศคงไม่แต่งอยู่เอง มหายุทธการ ว่าด้วยสงครามคราวใหญ่ จุลยุทธการ ว่าด้วยการสงครามคราวน้อย (กว่ามหายุทธการ) เป็นหนังสือแต่ง ๒ ยุค จึงเป็น ๒ เรื่อง สงครามครั้งใดเล่าที่เป็นสงครามใหญ่ในพระราชพงศาวดาร ต้องตอบทันทีว่า ครั้งไทยรบศึกหงสาวดี ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิลงมาจนสมเด็จพระนเรศวรชนะหงสาวดี จนได้เมืองมอญมาเป็นข้าขอบขัณฑสีมาเป็นอันมาก นี่แหละเป็นคราวใหญ่ หนังสือมหายุทธการนั้น ผู้แต่งคงจะแต่งเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระนเรศวร ที่ว่าเช่นนี้ยังมีหลักฐานประกอบ คือ หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับเก่า ๆ ที่ได้มา คือฉบับจุลศักราช ๑๑๓๖ และฉบับ ๑๑๔๕ ที่สุดฉบับจุลศักราช ๑๑๕๗ ได้มาแล้วแต่ความตอนมหายุทธการทุกฉบับ อีกอย่างหนึ่งถ้าพิจารณาเหตุหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เล่มหรือฉบับพระราชหัตถเลขาจะเห็นได้ตั้งพระบรมราชาธิบายของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงว่า เรื่องก่อนแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิขึ้นไปกล่าวแต่ย่อ ๆ อย่างคัดจดหมายเหตุในปูมมาลง มาพิสดารเอาต่อในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิลงมา ผู้แต่งหนังสือพระราชพงศาวดารครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ จะได้อาศัยหนังสือมหายุทธการมาประกอบด้วยจะเป็นได้ดั่งดอกกระมัง

(HRH Prince Damrong Rajanubhab 2005, 14-15)

พระนิพนธ์ยืนยันว่า ตัวบทมหายุทธการวงศ์ต้องเผยแพร่อย่างจำกัดมากจนแทบไม่มีผู้รู้จักหรือได้อ่าน เพราะแม้สมเด็จพระสังฆราชวัดราชประดิษฐ์²⁹ จะทรงเคยเห็นต้นฉบับ บอกชื่อและลักษณะภาษาได้ แต่กลับไม่กล่าวถึงเนื้อหาใด ๆ ทำให้สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานคลาดเคลื่อนไปในเวลานั้น

ท้ายที่สุด ใน พ.ศ. 2460 สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงได้รับต้นฉบับเรื่องมหายุทธการวงศ์มาจากวัดพระเชตุพนฯ ดังที่ทรงพระนิพนธ์ถึงประวัติส่วนนี้ไว้ว่า

... ครั้นเมื่อปีมเสง พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้ทราบความจากพระธรรมเจดีย์ (เข้ม) ว่าที่วัดพระเชตุพนมีหนังสือพลัดติดอยู่ตามกุฏิ ท่านรวบรวมไว้ได้หลายคัมภีร์ จึงได้ขออนุญาตให้พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) เปรียญไปตรวจดู เพื่อจะมีหนังสือคัมภีร์ใดแปลกกับที่มีอยู่ในหอพระสมุดฯ บ้าง พระยาปริยัติฯ ไปพบหนังสือมหายุทธการวงศ์กับจุลยุทธการวงศ์รวมกันอยู่ห่อ ๑ แต่หนังสือมหายุทธการวงศ์มีเพียง ๔ ผูก หนังสือจุลยุทธการวงศ์มีผูก ๑ ไม่ครบคัมภีร์บริบูรณ์ทั้ง ๒ เรื่อง ถึงกระนั้นก็ต้องนับว่าการสำคัญอันควรจะยินดี เพราะได้หนังสืออันมีชื่อเสียงกลับคืนมาเป็นสมบัติของบ้านเมือง ไม่หายสูญเสียทีเดียวนั้นประการ ๑ จะได้ว่าหนังสือ ๒ คัมภีร์นั้นเป็นอย่างใดด้วยอีกประการ ๑

²⁹ คือสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา ปุสฺสเทโว)

เมื่อได้หนังสือมาพิจารณา ได้ความว่าหนังสือมหาพุทธการวงศ์แลจุลพุทธการวงศ์นี้ สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพน องค์ที่เป็นอาจารย์ของสมเด็จพระปรมานุชิตฯ เป็นผู้แต่งทั้ง ๒ คัมภีร์ คัมภีร์มหาพุทธการวงศ์ ว่าด้วยพงษาวดารมอญเรื่องราชาธิราช เป็นหนังสือ ๑๐ ผูกจบ มีคาถาข้างท้ายบอกไว้ว่า สมเด็จพระปรมานุชิตฯ แต่ยังทรงผนวชเป็นสามเณร ได้ทรงอาราธนาให้ท่านแต่ง ...

(HRH Prince Damrong Rajanubhab 1920, ii-iii)

ต้นฉบับเรื่องมหาพุทธการวงศ์ที่ทรงพบเป็นต้นฉบับใบลาน 4 ผูกสุดท้ายของเรื่อง และได้รับการเก็บรักษาไว้ ณ หอพระสมุดวชิรญาณนับแต่นั้นเป็นต้นมา เคยได้ผ่านการสำรวจและบันทึกลงใน “บัญชีคัมภีร์ภาษาบาลี แล ภาษาสันสกฤต อันมีฉบับในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเมื่อปีออก พ.ศ. ๒๔๖๓” ในหมวดตำนาน ด้วยชื่อ “มหาพุทธกาล” (Vajirayan Royal Library 1921, 42) ทว่า ไม่ได้แปลหรือตีพิมพ์ตามที่สมเด็จพระปรมานุชิตฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพตั้งพระทัยไว้ (HRH Prince Damrong Rajanubhab 1920, iii) ต่อมา สุภาพรณ ฌ บางช้าง (Supapan 1986, 368) เข้าค้นคว้าที่แผนกเอกสารตัวเขียน หอสมุดแห่งชาติ พบเพียงรายชื่ออยู่ในทะเบียน แต่ต้นฉบับปลัดหายไป ไม่สามารถเข้าถึงได้ ส่วนบุษบา ตระกูลสัจจาวัตร (Bussba 1986, 124) ก็ได้รับคำบอกเล่าว่าต้นฉบับถูกทำลายโดยอัคคีภัย ทำให้เชื่อกันโดยทั่วไปว่า ต้นฉบับมหาพุทธการวงศ์ซึ่งสมเด็จพระปรมานุชิตฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงได้รับมาได้สูญหายไปแล้ว จนกระทั่งพีระ พนาร์ตัน (Peera 2016) ได้เข้าค้นคว้าในห้องบริการเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ พบว่าต้นฉบับทั้ง 4 ผูกตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระปรมานุชิตฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพบ ยังคงอยู่ในสภาพเดิม และได้ขึ้นทะเบียนใหม่ด้วยรหัส 5808/ก/14-17 เรื่องมหาพุทธการวงศ์จึงเปลี่ยนสถานะจากวรรณคดีที่หายสาบสูญกลับมาสู่บรรณพิภพอีกครั้งหนึ่ง โดยเป็นเรื่องราชาธิราชภาษาบาลีสำนวนเดียวที่พบในปัจจุบัน

6. สรุป

หลักฐานทั้งจากเอกสารตัวเขียนและเอกสารตีพิมพ์แสดงให้เห็นว่า กลุ่มวรรณคดีราชาธิราชแม้เฉพาะในประเทศไทยก็มีสำนวนต่าง ๆ กันอยู่มาก ทั้งที่ประพันธ์ด้วยภาษามอญ ภาษาไทย และภาษาบาลี มีกำเนิดทั้งในราชสำนัก ฝ่ายสงฆ์ และราษฎรในช่วงเวลาต่างกัน สะท้อนถึงความสำคัญและความนิยมของวรรณคดีเรื่องนี้ อย่างไรก็ตาม ต้นฉบับและสำนวนอันหลากหลายดังกล่าวยังไม่ได้เป็นที่รู้จักแพร่หลายในปัจจุบัน ทำให้การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราชาธิราชยังเป็นไปอย่างจำกัด

บทความนี้เป็นความพยายามจะทบทวนและตั้งคำถามต่อข้อมูลที่มีอยู่เดิม และขยายขอบเขตความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องราชาธิราช รวมถึงสร้างความตระหนักถึงความเป็นไปได้ในการศึกษาแง่มุมใหม่หรือหลักฐานใหม่ของวรรณคดีที่เป็นที่คุ้นเคยในวงวิชาการ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ต้นฉบับและตัวบทอันหลากหลายของเรื่องราชาธิราชสมควรจะได้มีการศึกษาอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง รวมถึงเผยแพร่องค์ความรู้ใหม่ ๆ ออกสู่สังคมในวงกว้างต่อไป อย่างไรก็ตาม เนื่องจากความซับซ้อนและความหลากหลายของต้นฉบับและตัวบท การศึกษาโดยเฉพาะด้านประวัติและความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องราชาธิราชต่างสำนวน จำเป็นต้องกระทำด้วยความรอบคอบอย่างยิ่ง อนึ่ง การเริ่มต้นศึกษาเอกสารตัวเขียนของวรรณคดีเรื่องราชาธิราชอาจเป็นการปูแนวทางสู่การศึกษาเอกสารตัวเขียนของวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ อันจะทำให้เห็นภาพรวมของวรรณคดี วัฒนธรรมการเขียนอ่าน และสังคมไทยในอดีตได้ชัดเจนยิ่งขึ้นอีกด้วย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- Bradley, Dan B. 1971. *Akkharaphithan Sab* อักษราภิธานศรับท์ [Dictionary of the Siamese Language]. Bangkok: Khurusapha Press.
- Bussba Trakulsajjawatr บุษบา ตระกูลสัจจาวัตร์. 1986. “Kan suksa cheung vikhroa vannakam rueng Rachathirat chabab Chao Phraya Phra Khlang (Hon)” การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องราชาธิราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) [An Analytical Study of Rachathirat by Chao Phraya Phra Khlang (Hon)]. Master thesis, Chulalongkorn University.
- _____. 1989. “Laksana wannakam Mon: Karani sueksa wannakam phra archan Acwo’” ลักษณะวรรณกรรมมอญ: กรณีศึกษาวรรณกรรมพระอาจารย์อะพะชะ [Characteristics of Mon Literature: A Case Study of Literary Works of the Monk of Acwo’]. Master thesis, Silpakorn University.
- Dhanit Yupho ธนิต อยู่โพธิ์. 1956. Khamnam derm คำนำเดิม [The Former Preface]. In *Pawarolanwitthayanusorn* ปวโรฬารวิทยานุสรณ์ [The Memento of Pavarolanvitthaya School], iii-vi. Phra nakhon: [n.p.].
- HRH Prince Damrong Rajanubhab สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 1920. Khamnam คำนำ [Preface]. In *Chulayutthakarawong phuk 2* จุลยยุทธการวงศ์ ผูก ๒ [Culayuddhakāravamsa Vol. 2], i-x. Phra nakhon: Sophonphiphatthanakon Press.
- _____. 2005. Tamnan nangsue phra ratcha phongsawadan ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร [A History of the Royal Chronicles]. In *Phra ratcha phongsawadan chabab phra ratcha hatthalekha lem 1* พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดเลขา เล่ม 1 [The Royal Chronicles - The King’s Script Version Vol. 1], 3-54. Bangkok: Office of Literature and History, The Fine Arts Department.
- Kannikar Sartraproong กรรณิการ์ สาตรปรง. 1998. *Rachathirat Sam Kok lae Sai Han lokkathat chon chan nam Thai* ราชาธิราช สามก๊ก และไซ่ฮัน โลกทัศน์ชนชั้นนำไทย [Rajadhiraja, Samkok, and Saihan: World Views of the Thai Elites] (Charnvit Kasetsiri, and Kanchanee La-ongsri, eds.). Bangkok: The Thailand Research Fund; The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Project.
- Manoch Dinlanskool มาโนช ดินลานสกุล, Winai Suksai วินัย สุกใส, and Theerayut Kenabut ธีรยุทธ์ เกณบุตร. 2019. Rachathirat: chak phra racha phongsawadan su navaniyai ราชาธิราช: จากพระราชพงศาวดารสู่นวนิยาย [Rajadhiraj: From Annals to Novel]. *Warasarn vichai rachaphat krung kao* วารสารวิจัยราชภัฏกรุงเก่า [ARU Research Journal] 6(2): 45-52.
- Maung Htin Aung หม่องทินอ่อง. 2014. *Pravatsat phama* ประวัติศาสตร์พม่า [A History of Burma] (Petcharee Sumitra, Trans.; 5th ed.). Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Project.
- Nangsue reung phrachao Rachathirat* หนังสือเรื่องพระเจ้าราชาธิราช [The Book of Rājādhirāj]. 1880. Bangkok: Bradley Press.

- Nisa Cheykin นิส้า เชยกลีน. 2018. *Rai-ngan kan tham samnao digital ekkasan boran Wat Khongkharam T. Khlong Ta Khod A. Photharam Ratchaburi wan thi 10-12 Phruetsachikayon 2561 khrang thi 1/2562 sun Manusya Vitthaya Sirindhorn (ong kan mahachon)* รายงานการทำสำเนาดีจิทัลดเอกสารโบราณ วัดคงคาราม ต.คลองตากด อ.โพธาราม จ.ราชบุรี วันที่ 10-12 พฤศจิกายน 2561 ครั้งที่ 1/2562 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) [Report of the 1/2019 Digitization of Manuscript of Khongkharam Temple in Khlong Ta Khod Sub-District, Photharam District, Ratchaburi Province, on 10th-12th November 2018, The Princess Maha Chakri Siridhorn Anthropology Center (Public Organization)]. Bangkok: The Western Thailand Manuscripts Database, Princess Maha Chakri Siridhorn Anthropology Center.
- Niyada Lausunthorn นิยะดา เหล่าสุนทร. 2001. Rachathirat: Wannakam ratchakan thi 1 rue 4 ราชธานีราช: วรรณกรรมรัชกาลที่ 1 หรือ 4 [Rājādhirāj: The Literature of the 1st or 4th Reign]. In *Phinit Wannakhadi* พินิจวรรณคดี [Literature Examining], 39-48. Bangkok: Mae kham phang.
- Ong Banchun องค์ บรรจุน. 2009. *Rachathirat chabab phasa Mon* ราชธานีราชฉบับภาษามอญ [The Mon Language Rājādhirāj]. <https://blogazine.pub/blogs/ong/post/2611>, accessed November 25, 2019.
- Peera Panarut พีระ พนารัตน์. 2016. Mahayutthakaravong (Rachathirat chabab phasa Pali): tuabot thi mai khoey luen lab tonchabab thi mai khoey sab sun มหายุทธการวงศ์ (ราชธานีราชฉบับภาษาบาลี): ตัวบทที่ไม่เคยเลือนลับ ต้นฉบับที่ไม่เคยสาบสูญ [Mahāyuddhakāravamsa (The Pali language Rachathirat): the text that had never been missing, the manuscript that had never been lost]. *Warasarn Phasa lae Wannakadee Thai* วารสารภาษาและวรรณคดีไทย [Journal of Thai Language and Literature] 33(2): 97-144.
- Phakawan Dejthevaporn ผกาพรรณ เดชเทพพร. 2003. Kham athibai prakob wannakhadi rueng Rachathirat คำอธิบายประกอบวรรณคดีเรื่องราชธานีราช [The Commentary on the literature Rājādhirāj]. In *Wannakam samai Rattanakosin muad bantueng khadi Rachathirat* วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (หมวดบันเทิงคดี): ราชธานีราช [The Entertainment Literature in Rattanakosin Period: Rājādhirāj], Chao Phraya Phra Klang (Hon) et al., 1-12. Bangkok: Office of Literature and History, The Fine Arts Department.
- Phongsawadan Mon lem 1* พงศาวดารมอญ เล่ม 1 [The Mon Chronicle Vol. 1]. (n.d.). [Western Paper Manuscript]. Muat phongsawadan kratat farang หมวดพงศาวดารกระดาษฝรั่ง [Western Paper Chronicle Category], Moo phongsawadan Mon หมู่พงศาวดารมอญ [Mon Chronicle Group] (Number 001.5/38). National Library of Thailand, Bangkok.
- Phra ratcha nipon lem 12* พระราชนิพนธ์ เล่ม ๑๒ [The King's Composition vol. 12]. (n.d.). [Black Khoi Manuscript]. Muat Chodmai het หมวดจดหมายเหตุ [Archive Category], Moo Ratchakan thi 4 phra ratcha nipon หมู่รัชกาลที่ 4 พระราชนิพนธ์ [The 4th King's Composition Group] (Number 12). National Library of Thailand, Bangkok.
- Phra ratcha phongsawadan Mon Phama* พระราชพงศาวดารมอญพม่า [The Royal Chronicle of Mon and Burma]. 1899. Phra Nakhon: Mahamakut Buddhist University Press.

- Rachathirat* ราชาธิราช [Rājādhira]. (n.d.-a). [Black Khoi Manuscript]. Muat Phongsawadan หมวดพงศาวดาร [Chronicle category], Moo Phongsawadan Mon หมู่งพงศาวดารมอญ [Mon Chronicle Group] (Number 1). National Library of Thailand, Bangkok.
- Rachathirat* ราชาธิราช [Rājādhira]. (n.d.-b). [Black Khoi Manuscript]. Muat Phongsawadan หมวดพงศาวดาร [Chronicle category], Moo Phongsawadan Mon หมู่งพงศาวดารมอญ [Mon Chronicle Group] (Number 3). National Library of Thailand, Bangkok.
- Rachathirat* ราชาธิราช [Rājādhira]. (n.d.-c). [Black Khoi Manuscript]. Muat Phongsawadan หมวดพงศาวดาร [Chronicle category], Moo Phongsawadan Mon หมู่งพงศาวดารมอญ [Mon Chronicle Group] (Number 8). National Library of Thailand, Bangkok.
- Rachathirat* ราชาธิราช [Rājādhira]. (n.d.-d). [Black Khoi Manuscript]. Muat Phongsawadan หมวดพงศาวดาร [Chronicle category], Moo Phongsawadan Mon หมู่งพงศาวดารมอญ [Mon Chronicle Group] (Number 18). National Library of Thailand, Bangkok.
- Rachathirat* ราชาธิราช [Rājādhira]. (n.d.-e). [Black Khoi Manuscript]. Muat Phongsawadan หมวดพงศาวดาร [Chronicle category], Moo Phongsawadan Mon หมู่งพงศาวดารมอญ [Mon Chronicle Group] (Number 86). National Library of Thailand, Bangkok.
- Rachathirat* ราชาธิราช [Rājādhira]. (n.d.-f). [Black Khoi Manuscript]. Muat Phongsawadan หมวดพงศาวดาร [Chronicle category], Moo Phongsawadan Mon หมู่งพงศาวดารมอญ [Mon Chronicle Group] (Number 87). National Library of Thailand, Bangkok.
- Supapan Na Bangchang สุภาพรรณ ณ บางช้าง. 1986. *Wiwatthanakan ngan khian phasa pali nai prathet Thai: Charuk tamnan phongsawadan san prakat* วรรณนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย: จารึก ตำนาน พงศาวดาร สำนั ประกาศ [The Evolution of Pali Writings in Thailand: Inscription, Legend, Chronicle, Letter, and Announcement]. Bangkok: Mahamakuta Rajavidyalaya Foundation.
- Tanaporn Siriphan ธนพร ศิริพันธ์. 2016. “Kan prab plian vannakam rueng Rachathirat nai boribot vatthanatham Thai” การปรับเปลี่ยนวรรณกรรมเรื่องราชาธิราชในบริบทวัฒนธรรมไทย [The Adaptation of Rachathirat in Thai Culture]. Master thesis, Silpakorn University.
- Vajirayan Royal Library หอพระสมุดวชิรญาณ (Comps.). 1921. *Banchi khamphi phasa bali lae phasa sanskrit an mi chabab nai hor phra samut vachirayan samrab phra nakhon mue pi vok pho so 2463* บัญชี คัมภีร์ภาษาบาลี แลภาษาสันสกฤต อันมีฉบับในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๔๖๓ [Catalogue of Books in Pali and Sanskrit Language in the Vajirayan Royal Library in 2463 B.E., Year of the Monkey]. Phra Nakhon: Sophonphiphat Thanakon Press.
- Wirat Niyomtham วิรัช นิยมธรรม (Trans.). 2009. Phraya Thala maha ammat Mon phu plae Rachathiratyutthana พญาทะละ มหาอำมาตย์มอญผู้แปลราชาธิราชยุทธนา [Binnya Dala - The Great Marshal Who Translated Razadarit Ayedawbon]. In *Rachathiratyutthana chabab Phraya Thala* ราชาธิราช ยุทธนา ฉบับพญาทะละ [Razadarit Ayedawbon - Binnya Dala version], 1-12. Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University.

ภาษาต่างประเทศ

- Aung-Thwin, M., & Aung-Thwin, M. 2013. *A History of Myanmar since Ancient Times* (2nd ed.). London: Reaktion Books.
- Aung-Thwin, Michael A. 2005. *The Mists of Rāmañña: The Legend that was Lower Burma*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Binnya Dala. 2007. *The Campaigns of Razadarit* (San Lwin, Trans.). Bangkok: Thailand Research Fund.
- Cabaton, A. 1912. *Catalogue Sommaire des Manuscrits Indiens, Indo-Chinois, & Malayo-Polynésien*. Paris: Ernest Leroux.
- Halliday, Robert. 1913. Immigration of the Mons into Siam. *Journal of the Siam Society* 10(3): 1-15.
- Harvey, G. E. 2000. *History of Burma*. New Delhi: Asian Educational Services.
- Mahayutthakan* มหายุทธกาล [Mahāyuddhakāla]. (n.d.). [Palm-Leaf Manuscript]. Muat bai lan akson Khom หมวดใบลานอักษรขอม [Khom-script palm-leaf manuscript category] (Number 5808/ก/17). National Library of Thailand, Bangkok.
- McCormick, Patrick. 2010. Between Translation and Retelling: Thai Models for the Mon Rājādhirāj. *Rian Thai: International Journal of Thai Studies* 3: 207-232.
- _____. 2011. The Mon Rājāvamsa Kathā: Tellings of a Southeast Asian History. In *The Mon over Two Millennia: Monuments, Manuscripts, Movements*, Patrick McCormick, Matthias Jenny, and Chris Baker, eds., 123-146. Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University.
- Nai Pan Hla (Ed.). 1958. *Akrum kamrai lwüy Recethirat* အကြိုက် ကြိုက် လွှဲ ရာဇဝိရာဇ် [Struggle of Razadirat]. Rangoon: The Burma Research Society.
- Panarut, P., & Grabowsky, V. 2015. Overview of Thai Manuscripts at the Nordsee Museum (Nissenhaus) in Husum, Germany. *Journal of the Siam Society* 103: 199-234.
- Phayre, Arthur P. 1883. *History of Burma*. London: Trübner.
- Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre. n.d. Wat Lam Phaya Folk Floating Market Museum. <https://www.sac.or.th/databases/manuscripts/en/main.php?m=home&p=index>, accessed November 25, 2019.
- South, Ashley. 2005. *Mon Nationalism and Civil War in Burma: The Golden Sheldrake*. Oxon: Routledge.